

Г. М. Куц

УКРАЇНА НА ДЕМОКРАТИЧНОМУ РОЗДОРІЖЖІ: ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Вибори – стрижневий механізм демократії. Це зумовлено тим, що демократія, будучи несумісною із зосередженням влади в руках обмеженої кількості осіб, ставить вимогу запровадження виборів як інструменту постійної зміни народного представництва. Як зазначав Дж. Сарторі, «сучасні демократії залежать від: а) обмеження врядування більшістю; б) виборчих процедур; в) представницької передачі влади»¹. Відповідно, демократія неможлива без представницької передачі влади, яка має здійснюватися шляхом періодичних виборів.

Україна після Помаранчевої революції 2004 р. втягнулася у перманентний виборчий процес (2004 р. – вибори президента, 2006 р. – вибори парламенту, 2007 р. – дострокові парламентські вибори, 2010 р. – вибори президента та місцевих органів влади). У стороннього спостерігача складається враження, що в пострадянській Україні з процесами демократизації все гаразд, з огляду на наявність постійної зміни народного представництва. Разом з тим, така електоральна активність вже викликає певні застереження у середовищі українських експертних кіл. Ці застереження стосуються не стільки проблем, пов'язаних із перманентним виборчим процесом, скільки постійної виборчої риторики, яка, проникнувши у владні коридори, призводить до пріоритетності ситуативної політики над довгостроковою та витісняє проблему створення стратегій розвитку країни на задній план. Оскільки все політичне життя в Україні висвітлюється лише в рамках виборчого дискурсу, ситуативність та фрагментарність стали ключовими ідеологемами такого способу існування. Це призводить до хаосу та зростаючої нестабільності в інститутах влади.

Для політичної системи України 2004 р. став знаковим не лише з огляду на Помаранчеву революцію, що була спричинена проблематичністю встановлення справжніх результатів президентських виборів, але й через прийняття так званої політичної реформи, якою було внесено зміни до Конституції України. Тобто, якщо Помаранчева революція поглибила електоральний розкол, то прийняття політичної реформи призвело до розбалансування системи влади. Відповідно, проблема політичної нестабільності в сучасній Україні, будучи детермінованою конституційними змінами, пов'язана насамперед з дисбалансом владних інститутів. Цей дисбаланс проявляється у розмитих повноваженнях та функціональній невизначеності політичних інститутів виконавчої гілки влади.

Парадоксальним, з однієї сторони, є той факт, що велика кількість людей в Україні вважає, що саме Помаранчева революція призвела до хаосу в структурах органів влади. З іншої сторони, не менш парадоксальною виглядає точка зору багатьох експертів західних країн, які основною проблемою, що спричинила політичну нестабільність в постпомаранчевий період, вважають лише особисті стосунки між Президентом та Прем'єр-міністром в Україні, які, дійсно, виглядали вельми конфронтаційними. Утім, при такому простому поясненні політичної нестабільності випадають з поля зору певні факти. По-перше, до розбалансування системи влади призвела не Помаранчева революція, а Закон «Про внесення змін до Конституції України», що був прийнятий 8 грудня

2004 р. Оскільки Закон приймався Верховною Радою України у пакеті разом із рішенням про третій тур президентських виборів 2004 р., бездоганністю він не відрізнявся, позаяк підставою для його прийняття була політична доцільність. Адепти В. А. Ющенко – тогочасного кандидата на пост Президента України – вимушені були погодитися на прийняття цього Закону (який суттєво обмежував повноваження Президента) в обмін на повторне голосування задля мирного урегулювання революційної ситуації. Тобто ці дві події – Помаранчеву революцію і конституційну реформу – пов'язує лише спільна дата вирішення їхньої долі. Відповідно, Помаранчева революція не могла спричинити хаос у системі влади.

По-друге, конфронтаційні стосунки між Президентом та Прем'єр-міністром спостерігалися не лише тоді, коли пост Президента обіймав В. А. Ющенко, а пост Прем'єр-міністра – Ю. В. Тимошенко. Аналогічною була ситуація, коли Прем'єр-міністром був В. Ф. Янукович. Можна зауважити, що між В. А. Ющенком і В. Ф. Януковичем теж існували причини для особистої неприязні. Утім, ці перманентні демонстративно-конфронтаційні відносини між першими особами держави мали би наштовхнути на виявлення більш глибоких причин суперечностей, що зумовлені не лише особистими амбіціями політиків, але й ціною інституціональної дії, яку було закладено змінами до Конституції.

Оптимальність та адекватність Основного Закону залежить від демократичних звичаїв, історичних передумов, правової культури держави тощо. У країнах західної демократії достатньо умовною є формалізація правил поведінки політиків, оскільки ці правила детерміновані політичними традиціями, які усталювалися століттями. Стосовно становлення демократичних традицій у молодій українській державі зазначимо, що вони мають визначатися більш чіткими нормами та положеннями вітчизняного законодавства, оскільки український державотворчий досвід суттєво відрізняється від західних аналогів. Саме тому «вітчизняні закони (передусім Основний), мабуть, повинні містити якнайменше двозначних положень і неоднозначних норм»². Двозначних тлумачень якраз не вдалося уникнути ні Конституції України від 1996 р., ні Закону «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р., ні проектам Конституцій, які ясно посипалися на голови українського електорату у передвиборчий період 2010 р.

Стосовно Конституції 1996 р.³ одразу зазначимо, що вона базується на ліберальних засадах. І це не дивно, оскільки європейські стандарти політичної системи стали взірцем для багатьох пострадянських країн. Не стала винятком у цьому питанні й Україна, для якої модель ліберальної демократії, незважаючи на критику ліберальної моделі економіки, яка активізувалася сьогодні у зв'язку з фінансово-економічною кризою у світі, є своєрідним орієнтиром.

Проте наявність основоположних ліберальних принципів у Конституції України не убезпечила Основний Закон 1996 р. від суттєвих вад. Ці вади стосувалися насамперед базового положення лібералізму стосовно розподілу влади на три гілки – законодавчу, виконавчу і судову. У статті 6 відображено це ліберальне положення. Але проблема полягає в тому, що інші статті Конституції зводили нанівець формулювання статті 6. При цілісному сприйнятті Конституції виявлялося, що виконавча гілка влади фактично стала «двоголовою» через ті надмірні повноваження, які надавалися інституту президентства. Тобто, незважаючи на те, що стаття 6 прописувала існування трьох гілок влади, складалося враження, що Основним законом закладено існування чотирьох гілок влади в Україні.

Доки Президентом України був Л. Д. Кучма, за часів якого й було закладено у Конституції таке – вигідне для нього – протиріччя, цю проблему ніхто не піднімав. Лише тоді, коли час другої каденції президентства Л. Д. Кучми став добігати кінця, ця проблема – з подачі самого Президента – почала активно обговорюватися. На той час Л. Д. Кучмі, який розумів, що третю каденцію підряд він вже не має права бути

Президентом, було вигідно урізати президентські повноваження та перетворити Україну на парламентсько-президентську республіку. При введенні у дію таких конституційних змін у Л. Д. Кучми, ймовірно, була надія зайняти пост Прем'єр-міністра України, що забезпечило б його подальше перебування на владному олімпі. Утім, внаслідок Помаранчевої революції Л. Д. Кучми не вдалося скористатися плодами реформи. Ця конституційна реформа була використана оточенням тогочасного кандидата в Президенти В. Ф. Януковича з метою обмеження повноважень Президента, усвідомлюючи, що президентство В. А. Ющенка невідворотне.

Таким чином, проблема дисбалансу виконавчої гілки влади стала однією з причин появи на світ закону «Про внесення змін до Конституції України», прийнятого 8 грудня 2004 р., який охрестили Законом «Чотири двійки» через його специфічний порядковий номер – 2222. Базовою зміною, яку вніс цей закон, стало наділення Верховної Ради правом визначати склад Кабінету Міністрів, про що зазначено у статті 83: «Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України»⁴. У Конституції 1996 р. прерогатива внесення кандидатури Прем'єр-міністра належала Президенту. Отже, видавалося, що, оскільки надмірні повноваження Президента певним чином урізані, це автоматично призведе до гармонійного балансу між владними інститутами, забезпечивши принцип стримувань та противаг. Також було зазначено, що цей Закон набув чинності з 1 січня 2006 р., тобто з цього дня Україна мала перетворитися з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку.

Здавалося, що означений Закон сприятиме усуненню проблем розбалансування влади. Та цей принцип стримувань і противаг не призвів до результату, навпаки, Закон «Чотири двійки» сприяв ще більшому хаосу та нестабільності на рівні політичних інститутів в Україні. Це зумовлено, з однієї сторони, тим поспіхом, з яким приймався Закон «Чотири двійки» у буремний період Помаранчевої революції в Україні. З іншої сторони, Верховна Рада, яка завдяки цьому Закону стала грати роль першої скрипки в системі влади, так і не спромоглася в подальшому розробити та прийняти законодавчу базу, спрямовану на усунення недоліків стосовно розподілу влади. На загал, це призвело до ще глибшого дисбалансу в системі виконавчої влади. Так, у «двоголової» виконавчої гілки влади стали появлятися нові «голови», рішення яких дублювали, а інколи й підміняли рішення уряду. Йдеться про створені штучно органи виконавчої влади, функції яких були надмірно розширеними: Секретаріат Президента, РНБО (Рада національної безпеки та оборони України), ТПУ (Тендерна палата України) тощо. Отже, виконавча влада в Україні перетворилася на багатоголового змія, у якого кожна голова стала вважати себе найголовнішою. Така ситуація сприяла тому, що поле взаємодії між першими особами держави – Президентом і Прем'єр-міністром – було перетворене на міне поле, оскільки невизначеність меж їхніх повноважень та функцій зумовлювала постійні суперечки та конфлікти. Власне кажучи, у контексті такої невизначеності вже не мала значення приналежність Президента і Прем'єр-міністра до певних політичних сил. Навіть якщо б вони належали до однієї політичної сили, конфлікти між ними ставали врешті неминучими через законодавчу безглуздість. Верховна Рада України замість того, щоб усунути цей безлад, унормувавши на законодавчому рівні повноваження Кабінету Міністрів чи Президента, протягом останніх років підпадала під вплив тих чи інших політичних сил, постійно змінюючи той же Закон про Кабінет Міністрів. Ці зміни, на жаль, диктувалися не здоровим глуздом, а лобістськими інтересами тих політичних угруповань, які в конкретний період часу знаходилися ближче до розподілу владних ресурсів. Відповідно Законом «Чотири двійки» було не лише запроваджено

парламентсько-президентську модель правління, але й суттєво розбалансовано систему влади, що негативно позначається на політичних процесах сучасної України.

Зрештою ситуація наростаючого дисбалансу між владними інститутами набула загрозливих форм. Стало також зрозуміло, що необхідно змінювати Конституцію не лише через корінні протиріччя інституціонального характеру між гілками влади, але й через невизначеність повноважень у взаємовідносинах між органами центральної влади та регіонами. У результаті наростаючого розбалансування між гілками влади, починаючи з 2007 р., активізувався процес створення нових Конституцій. Майже кожна політична сила стала заявляти про розробку власного варіанту Основного Закону. «Парад» проєктів Конституцій перетворився у феєричне дійство з елементами шоу перед президентськими виборами 2010 р., спонукаючи до думки про кореляцію політичних технологій з процесами конституціоналізму. Так, виборча кампанія діючого Президента Віктора Ющенка базувалася на просуванні власного Проєкту Закону про внесення змін до Конституції України, щодо якого було ініційоване активне всенародне обговорення. Про існування власних Проєктів Конституції заявляли також інші кандидати в Президенти, зокрема, фаворити президентських виборів-2010 – Віктор Янукович (ПР – Партія регіонів) та Юлія Тимошенко (БЮТ – Блок Юлії Тимошенко).

Проблема політичної нестабільності на рівні органів влади була підсилена електоральним розколом, що чітко окреслився під час Помаранчевої революції 2004 р. Цей розкол (між Сходом та Заходом України) не став чимось новим в історії молодого української держави; він поступово поглиблювався, починаючи ще з часів здобуття Україною незалежності у 1991 р., що демонструє аналіз електоральної географії². На перших президентських виборах (1991 р.) перемогу здобув одразу у першому турі тогочасний представник радянської комуністичної номенклатури – Л. М. Кравчук, отримавши 61,59% голосів виборців (19 643 481 чол.). Представник опозиції – В. М. Чорновіл, який, презентуючи національно-демократичні сили, відстоював ще у період існування СРСР ідею незалежності України, здобув 23,27% голосів виборців (див. таблиці 1 та 2).

Обрання Президентом Л. М. Кравчука яскраво продемонструвало консервативну складову українського електорату, який, незважаючи на тогочасні процеси розпаду Радянського Союзу, продовжував сповідувати радянські ідеали. Цікавим та парадоксальним є той факт, що в Україні в день президентських виборів – 1 грудня 1991 р. – відбувся також референдум стосовно незалежності, на якому за незалежність віддали голоси 92,32% громадян.

Таблиця 1

Результати голосування на виборах Президента України (1991–2010)

№ з/п	Рік президентських виборів	Обраний Президент України	Кількість осіб, що проголосували «За» (%)
1.	1991	Кравчук Л. М.	61,59
2.	1994	Кучма Л. Д.	52,15
3.	1999	Кучма Л. Д.	56,25
4.	2004	Ющенко В. А.	51,99
5.	2010	Янукович В. Ф.	48,95

Тобто, підтримавши ідеї В. М. Чорновола, електорат фактично відмовив у підтримці самому В. М. Чорноволу як майбутньому президенту. Така амбівалентність позицій електорату, яка зумовлена, з однієї сторони, домінуванням консервативної спрямованості української ментальності, а, з іншої, – прагненням до змін, спостерігалася і в подальших електоральних кампаніях.

Таблиця 2

**Розподіл голосів між двома кандидатами в Президенти України,
які отримали найбільше голосів на виборах (1991–2010)**

№ з/п	Рік президентських виборів	П. І. Б. кандидатів у Президенти України	Кількість осіб, що проголосували «За» (%)	Відрив між кандидатами, (%)
1.	1991	Кравчук Л. М.	61,59	38,32
		Чорновіл В. М.	23,27	
2.	1994	Кучма Л. Д.	52,15	7,09
		Кравчук Л. М.	45,06	
3.	1999	Кучма Л. Д.	56,25	18,45
		Симоненко П. М.	37,80	
4.	2004	Ющенко В. А.	51,99	7,79
		Янукович В. Ф.	44,20	
5.	2010	Янукович В. Ф.	48,95	3,48
		Тимошенко Ю. В.	45,47	

Задля виявлення причин електорального розколу в Україні звернемося до аналізу президентських виборів в територіальному контексті (див. таблиці 3 та 4). Слід зазначити, що сьогодні в Україні налічується 27 адміністративно-територіальних одиниць, до яких відносяться 24 області, Автономна Республіка Крим та два міста – Київ і Севастополь.

Якщо на виборах 1991 р. 24 адміністративно-територіальних одиниці у переважній своїй більшості підтримали Л. М. Кравчука, то В. М. Чорноволу висловили підтримку лише три адміністративно-територіальних одиниці. Отже, вибори 1991 р. продемонстрували, що лише жителі трьох західних областей (Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської) прагнули до розбудови незалежної української держави на національно-демократичній платформі. Однак ситуація достатньо швидко почала кардинально змінюватися. Не в останню чергу це було зумовлено налаштованістю обраного Президента Л. М. Кравчука на зміцнення незалежності України, що сприяло підвищенню до нього довіри в західних областях.

Разом з тим, процеси розпаду СРСР спричинили важкі наслідки в соціально-економічній сфері України, що стало каталізатором для проведення дострокових президентських виборів у 1994 р. Територіальний розподіл голосів на цих виборах суттєво відрізнявся від попереднього волевиявлення (див. таблицю 3). Діючий Президент Л. М. Кравчук на виборах 1994 р., поступившись посадою Л. Д. Кучмі, здобув територіальну прихильність електорату західних областей України.

Новообраний Президент Л. Д. Кучма за п'ять років своєї першої каденції теж зумів, завоювавши певні симпатії у жителів західних областей, здобути їх підтримку на виборах 1999 р. Перемігши у 15 областях Заходу та Півдня України, він поступився східним регіоном представнику Комуністичної партії П. М. Симоненку. Але певна мозаїчність у тогочасних регіональних уподобаннях виборців (коли за Л. Д. Кучму одночасно віддавали голоси як жителі Львівщини чи Волині, так і жителі Донеччини чи Севастополя) швидше є винятком із правил, ніж підставою для узагальнень стосовно динаміки електоральних пріоритетів. Така мозаїчність зумовлена, на наш погляд, не стільки прагненням підтримати діючого Президента, скільки прагненням протистояти минулому в особі кандидата від Комуністичної партії П. М. Симоненка.

Отже, вибори 1991–1999 рр. продемонстрували дві тенденції. По-перше, і Л. М. Кравчук (перший Президент України), і Л. Д. Кучма (другий Президент України) обирались електоратом східних областей, будучи представниками колишньої комуністично-радянської номенклатури. Згодом, відстоюючи ідеї розбудови української держави, вони втрачали під-

тримку східного електорату, завойовуючи, натомість, західний. По-друге, якщо для електорату Сходу пріоритетними були цінності комуністично-радянського минулого, то електорат західних областей України був більше орієнтованим на національно-демократичні цінності.

Таблиця 3

Динаміка територіального розподілу уподобань українського електорату на президентських виборах (1991–1999)

№ з/п	Перелік адміністративно-територіальних одиниць, що віддали перевагу обраному Президенту	Територіальний розподіл голосів на виборах Президента України (1991–1999)
1.	<p>1991 р. Президент: Кравчук Л. М. Перемога у 24 адміністративно-територіальних одиницях (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Хмельницька, Херсонська, Черкаська, Чернігівська, Чернівецька області, Крим та міста Київ і Севастополь).</p> <p>Чорновіл В. М. (друге місце) Перемога у 3 адміністративно-територіальних одиницях (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області).</p>	 <p>Президентські вибори 1991 року ■ Перемога Кравчука</p>
2.	<p>1994 р. Президент: Кучма Л. Д. Перемога у 14 адміністративно-територіальних одиницях (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська області та місто Севастополь).</p> <p>Кравчук Л. М. (друге місце) Перемога у 13 адміністративно-територіальних одиницях (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області та місто Київ).</p>	 <p>Президентські вибори 1994 року ■ Перемога Кучми ■ Перемога Кравчука</p>
3.	<p>1999 р. Президент: Кучма Л. Д. Перемога у 17 адміністративно-територіальних одиницях (Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Одеська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області та міста Київ і Севастополь).</p> <p>Симоненко П. М. (друге місце) Перемога у 10 адміністративно-територіальних одиницях (АР Крим, Вінницька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська області).</p>	 <p>Президентські вибори 1999 року ■ Перемога Кучми ■ Перемога Кравчука</p>

Чергових змін електоральна карта України зазнала під час президентської виборчої кампанії 2004 р. (див. таблицю 4), що увійшла в історію, спричинивши Помаранчеву революцію. Третім Президентом став В. А. Ющенко, за якого віддали голоси вже жителі 17 адміністративно-територіальних одиниць західних та центральних регіонів України. За його опонента – В. Ф. Януковича – голосували, в основному, жителі південно-східної частини України (10 адміністративно-територіальних одиниць).

Таблиця 4

Динаміка територіального розподілу уподобань українського електорату на президентських виборах (2004–2010)

№ з/п	Перелік адміністративно-територіальних одиниць, що віддали перевагу обраному Президенту	Територіальний розподіл голосів на виборах Президента України (2004–2010)
1.	<p>2004 р. Президент: Ющенко В. А. Перемога в 17 адміністративно-територіальних одиницях (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Чернівецька області та місто Київ).</p> <p>Янукович В. Ф. (друге місце) Перемога в 10 адміністративно-територіальних одиницях (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області та місто Севастополь).</p>	
2.	<p>2010 р. Президент: Янукович В. Ф. Перемога в 10 адміністративно-територіальних одиницях (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області та місто Севастополь).</p> <p>Тимошенко Ю. В. (друге місце) Перемога в 17 адміністративно-територіальних одиницях (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Чернівецька області та місто Київ).</p>	

Зауважимо, що і Л. М. Кравчук, і Л. Д. Кучма – двоє попередників В. А. Ющенка, опираючись на підтримку південно-східного електорату, здійснювали згодом експансію на Захід. За своє п'ятирічне президентське правління В. А. Ющенко, який був обраний західними та центральними областями України, не зміг здійснити зворотну експансію на Схід. Це зумовлено, швидше за все, ціннісними протиріччями, на чому зупинимось пізніше.

Такі ж територіальні пріоритети, як і в 2004 р., проявилися в українського електорату і на президентських виборах 2010 р. (див. таблицю 4). Як зазначає С. Біличенко, достатньо порівняти карту, за якою вибори 2004 та 2010 рр. розмежовують Україну на дві частини із кордонами XII століття, щоб зробити висновок, що такий самий неофіційний кордон існував між Руссю і половецькими степами. Аналогічна ситуація

спостерігається при аналізі кордонів на картах XIV–XV століть – між Великим князівством і татарським ханством⁶. Тобто така лінія розлому свідчить про відмінність у ментальності українського народу, коріння якої сягає глибокої давнини.

Аналізуючи результати президентських виборів 2010 р., слід акцентувати увагу на трьох важливих моментах.

По-перше, цікавим видається той факт, що в 1991–2004 рр. Президентом України ставала лише та людина, яка здобувала перемогу не лише в кількісному значенні (отримуючи більшу кількість голосів виборців), але й у територіальному аспекті, завойовуючи підтримку громадян більшої кількості адміністративно-територіальних одиниць (див. таблиці 3 та 4). Вибори 2010 р. стали першими виборами, на яких обрано Президента (В. Ф. Януковича), що у територіальному контексті програв кандидату в Президенти Ю. В. Тимошенко, яка здобула другий результат. Якщо В. Ф. Янукович здобув більшість голосів у 10 адміністративно-територіальних одиницях Півдня та Сходу України (що густо заселені), то Ю. В. Тимошенко – у 17 адміністративно-територіальних одиницях Заходу та Центру.

По-друге, Україна вперше отримала Президента, який не зміг здобути підтримки більше половини виборців (див. таблицю 1), що вказує на його послаблену легітимність. Усі попередники В. Ф. Януковича завойовували понад 50% голосів виборців, тоді як за четвертого Президента України віддали голоси лише 48,95% виборців, які взяли участь у голосуванні.

По-третє, слід зазначити, що вперше на президентських виборах 2010 р. було зафіксовано настільки маленький відрив (3,48%) у голосах між двома кандидатами, які претендували на посаду Президента України (В. Ф. Януковичем та Ю. В. Тимошенко). Якщо вибори 1991 р. продемонстрували відрив між Л. М. Кравчуком та В. М. Чорноволом у 38,32%; вибори 1994 р. – між Л. Д. Кучмою та Л. М. Кравчуком – у 7,09%; вибори 1999 р. – між Л. Д. Кучмою та П. М. Симоненком – у 18,45%; вибори 2004 р. між В. А. Ющенком та В. Ф. Януковичем – у 7,79%; то вибори 2010 р. поділили електорат України майже навпіл (див. таблицю 2).

Звернемось до аналізу ціннісних протиріч, що детермінують територіальну специфіку електоральних уподобань в Україні.

Після Помаранчевої революції 2004 р. в Україні відбулася помітна електоральна структуризація суспільства. З одного боку барикад – «помаранчевий» табір, з іншого – «біло-блакитний». Зазначимо, що відмінність між ними лежить не в ідеологічній площині, а в ціннісній. Тяжіння до цінностей та принципів, а не до ідеологічних доктрин – основна риса більшості політичних партій сучасної України. Адже кожна з ідеологічних доктрин (лібералізм, соціалізм, консерватизм) передбачає вибір свого – альтернативного іншим доктринам – шляху розвитку. Це, насамперед, вибір певних економічних правил існування, політичного ладу тощо.

В Україні ідеологія не виступає тим чинником, який здатний усунути електоральний розкол та об'єднати країну, оскільки в політико-партійному спектрі прерогативи надаються апеляціям до ціннісних установок, а не до ідеологічних принципів. Орієнтація лише на цінності, своєрідність яких зумовлюється соціокультурними та регіональними чинниками, не здатна сприяти об'єднувчій риторичі: адже поєднати непокероване фактично неможливо. Апелювати до цінностей політичним силам і простіше, і легше. Ціннісні принципи можна задекларувати і забути, позаяк це апелювання ні до чого не зобов'язує. Дотримуватись заявлених ідеологічних догм важче, оскільки виборець, голосуючи за ідеологічну доктрину, голосує за певний напрям економічного та політичного розвитку, що зобов'язує політичну силу бути передбачуваною і послідовною. Голосуючи за цінності чи принципи, виборці голосують «серцем» на рівні архетипу «свій-чужий», не маючи уявлення, який вектор розвитку оберє в подальшому політична сила.

Отже, як «помаранчевому», так і «біло-блакитному» електорату притаманні свої ціннісні – але не ідеологічні – пріоритети. У масовій свідомості такі пріоритети можна виявити вже при поверхневому спостереженні за прибічниками тих чи інших цінностей. Пересічний адепт «помаранчевих» щиро не розуміє: як можна виступати проти європейського вибору, який означає створення умов для забезпечення свобод кожної людини, утвердження самоцінності та унікальності індивіда. Як можна виступати проти відкритості та прозорості влади, утвердження національних ідеалів? Натомість, він вважає, що з приходом до влади «біло-блакитних» Україна знову попадає в російське (отже, імперське) ярмо, у корумпованість і закритість влади, у зневажання своїх національних інтересів, що загрожує розколу держави.

Суто діаметральні погляди у адептів «біло-блакитних». Вони не менш щиро не розуміють: як можна сповідувати так звані європейські цінності, які – як їм розтлумачили в передвиборній боротьбі лідери – автоматично означають поневолення України іноземними військами на чолі з НАТО? Як можна не любити і відвертатись від рідного і дорогого сусіда Росії, який бажає нам лише добра і готовий по-батьківськи нас опікати? Навіщо ж така – принадна для «помаранчевих» – прозорість у владних діях, якщо вона веде лише до політичної нестабільності? З їх погляду, якщо кожен посадовець почне висловлювати свою власну точку зору на сутність політичних чи економічних процесів в Україні – це лише призведе до розбалансування системи влади. Політичні рішення мають прийматися вищими авторитетами і беззаперечно виконуватись. Звичайно, у подібних розмірковуваннях відстежується відлуння радянського минулого, коли десь там в таємничих владних коридорах приймались єдино правильні рішення кимось вищим і мудрим. Виходячи з цієї логіки, можна прийти до вкрай небезпечного висновку: чим менше спостерігаєш за прийняттям політичних рішень, тим більше впевненості у стабільності та передбачуваності влади.

Зазначимо, що ті політичні дії та процеси, які «помаранчеві» визначають як демократизація та відкритість, «біло-блакитні» називають популізмом, хаосом і нестабільністю і – навпаки. Відшукати раціональну аргументацію тій чи іншій стороні для переконання своїх супротивників фактично неможливо. Емоційна напруга між двома таборами лише зростала, і нікому з противників не вдавалося переконати один одного у пріоритетності саме своєї позиції. Це підтверджували і продовжують підтверджувати соціологічні опитування. Відсоток людей, які б кардинально змінювали свої політичні погляди в Україні, дуже низький. Відповідно, низький відсоток міжпартійної міграції серед прихильників обох таборів вказує на достатньо глибокі ціннісні протиріччя⁷.

Якщо на заході України виборці протягом останніх п'яти років (2004 – 2010) традиційно віддають перевагу «помаранчевим» силам, то східна Україна вважається електоральною базою «біло-блакитних» сил. Звернемось до розгляду цієї проблеми в регіональному зрізі (див. таблиці 5, 6, 7)⁸.

Зупинимось на аналізі динаміки електоральних уподобань на прикладі Харківської області. Харків – один із найбільших мегаполісів України, тут проживає понад 1,5 млн осіб. Як на президентських виборах 2004 р. та парламентських виборах 2006 р. і 2007 р., так і на президентських виборах 2010 р. простежується цікава закономірність і в уподобаннях виборців міста Харків, і в уподобаннях виборців усієї Харківської області.

Якщо проаналізувати результати виборів 2004–2010 рр., то, з одного боку, спостерігаються суттєві відмінності в пріоритетах виборців, які мешкають у центральних районах та на околиці самого міста Харків. Впадає у вічі той факт, що постійна тенденція до більш високої підтримки «помаранчевих» сил спостерігається саме в центральних районах міста Харкова. Тобто якщо в центрі вже традиційним є більш високий відсоток виборців, що підтримують «помаранчеві» сили, то околиця міста – традиційно «біло-блакитна».

Таблиця 5

**Динаміка електоральних уподобань виборців України
у Харківському регіоні на президентських виборах 2004 р.**

	«Помаранчевий» лідер – В. А. Ющенко		«Біло-блакитний» лідер – В. Ф. Янукович	
	%	кількість виборців	%	кількість виборців
Результати голосування по Україні в цілому	51,99	15 115 712	44,2	12 848 528
Результати голосування по Харківській області в цілому	26,37	446 795	68,12	1 154 178
Результати голосування в окрузі № 171, де В. А. Ющенко взяв найбільше голосів у Харківському регіоні (<i>центр міста Харкова, у тому числі Дзержинський район</i>)	33,44	44 655	60,60	80 913
Результати голосування в окрузі № 180, де В. Ф. Янукович узяв найбільше голосів у Харківському регіоні (<i>південно-східний регіон Харківської області, у тому числі міста Куп'янськ та Ізюм і райони: Борівський, Ізюмський, Куп'янський, Шевченківський</i>)	15,68	20 333	80,14	103 864

Таблиця 6

**Динаміка електоральних уподобань виборців України
у Харківському регіоні на парламентських виборах 2006 р. та 2007 р.**

	Парламентські вибори 2006 р.				Парламентські вибори 2007 р.			
	«Помаранчеві» сили «Блок Юлії Тимошенко» та Блок «Наша Україна»		«Біло-блакитні» сили «Партія регіонів України»		«Помаранчеві» сили «Блок Юлії Тимошенко» та Блок «Наша Україна – Народна самооборона»		«Біло-блакитні» сили «Партія регіонів України»	
	%	кількість виборців, чол.	%	кількість виборців, чол.	%	кількість виборців, чол.	%	кількість виборців, чол.
Результати голосування по Україні в цілому	36,24	9 192 016	32,14	8 148 745	44,86	10 463 475	34,37	8 013 895
Результати голосування по Харківській області в цілому	18,59	275 544	51,70	765 901	24,46	325 171	49,61	659 324
Результати голосування в окрузі № 173, у якому «помаранчеві» сили взяли найбільше голосів у Харківському регіоні (<i>центр міста Харкова, у тому числі Дзержинський та Київський райони</i>)	23,76	48 557	45,85	93 651	29,18	54 108	43,02	79 753
Результати голосування в окрузі № 180, де «біло-блакитні» сили взяли найбільше голосів у Харківському регіоні (<i>південно-східний регіон Харківської області, у тому числі місто Первомайський; райони: Балаклійський, Барвінківський, Близнюківський, Первомайський</i>)	11,16	12 250	61,46	67 453	16,83	16 336	61,14	59 340

Таблиця 7

**Динаміка електоральних уподобань виборців України
у Харківському регіоні на президентських виборах 2010 р.**

	В. Ф. Янукович (уособлював «біло- блакитні» сили)		Ю. В. Тимошенко (уособлювала «помаранчеві» сили)		Не підтримали жодного кандидата	
	%	кількість виборців	%	кількість виборців	%	кількість виборців
Результати голосування по Україні в цілому	48,95	12 481 266	45,47	11 593 357	4,36	1 111 517
Результати голосування по Харківській області в цілому	71,35	1 076 962	22,43	338 643	5,12	93 641
Результати голосування в окрузі № 170, у якому Ю. В. Тимошенко взяла найбільше голосів у Харківському регіоні (<i>центр міста Харкова, у тому числі Дзержинський район</i>)	63,10	72 165	29,18	33 375	6,90	7 891
Результати голосування в окрузі № 179, у якому В. Ф. Янукович взяв найбільше голосів у Харківському регіоні (<i>східний регіон Харківської області, у тому числі міста Куп'янськ та Ізюм і райони: Борівський, Ізюмський, Куп'янський, Шевченківський</i>)	80,37	90 735	15,35	17 331	3,26	3 680

З іншого боку, такі ж відмінності можна виявити при аналізі уподобань виборців, що проживають у західній та у південно-східній частинах Харківської області. Якщо значний відсоток виборців західних районів віддає перевагу «помаранчевим» силам, то східні райони – зазвичай «біло-блакитні». Тобто в електоральних уподобаннях «біло-блакитних» сил, які вже традиційно найбільший електоральний урожай збирають у сільських районах південно-східного регіону Харківської області, також спостерігається певна постійність у пріоритетах. Слід зазначити, що південно-східні райони Харківщини межують із Донецькою областю – «малою Батьківщиною» «біло-блакитної» Партії регіонів.

Зазначимо, що відсоток виборців, які підтримують «помаранчеві» сили, у центральних районах міста Харкова значно вищий, ніж в інших округах, через те, що Харків – студентське місто. У Харкові більше 40 вищих навчальних закладів освіти, і в центральних районах міста проживає в основному молодь, яка здобуває вищу освіту. Також тут зосереджено науково-технічний потенціал Харкова.

Що стосується околиці, то там розміщені великі заводи (зокрема Харківський тракторний завод, який був відомим на весь колишній СРСР). Околиця, в основному, заселена людьми робітничих професій, вік яких перевищує середній.

Таким чином, основна електоральна база «помаранчевих» сил – люди молодого та середнього віку з високим рівнем освіченості. Електоральна база «біло-блакитних» сил – люди, вік яких вищий середнього, а соціальний статус – робітничий клас.

Ці факти підтверджуються ще й причинами демографічного характеру. Згідно зі статистикою, 39,5% прихильників «біло-блакитної» Партії регіонів – це люди з вікової групи, що старші 55 років⁹. Ця ж вікова група є пріоритетною також у партії комуністів (78%). Відносно вікової підтримки «помаранчевих» сил ситуація наступна. Більшість прихильників «Блоку Юлії Тимошенко» знаходяться в групі до 34 років (38%). Цікава

позиція щодо цього питання у блоку «Наша Україна», у якого тогочасний Президент В. Ющенко – почесний голова. Тут усі вікові групи представлені рівномірно. Отже, можемо констатувати той факт, що відбувається протистояння не лише між Сходом та Заходом України, а й між цінностями минулого та сучасного.

Відповідно приходимо до висновку, що прихильники «біло-блакитних» ідей – це люди радянського минулого, і не дивно, що ними насамперед керує ностальгія. Українська нація – старіюча нація. В останнє десятиліття смертність перевищує народжуваність. Тому певний час такі електоральні вподобання будуть зберігатися.

Якщо в проблемі ціннісного протистояння просунуться вглиб, то перед нами постануть давні розбіжності між латинськими та візантійськими цінностями. Класичні латинські цінності – це міцна сім'я, релігійні норми та наполегливість¹⁰. Візантійські цінності найчастіше пов'язані з патерналізмом та кулуарним вирішенням проблем. Якщо латинські цінності означають опору людини на свої власні сили у вирішенні різноманітних проблем, то людина візантійських цінностей вважає, що держава має нею опікуватись та покладає всі надії на вищу мудрість правителя. Вказані цінності виступають пріоритетними при самоідентифікації людини, окресленні індивідом своєї ідентичності (яке може не усвідомлюватися на суто раціональному рівні).

Таким чином, у наявності – два світобачення, два міфи: «помаранчевий» – для західної України з її латинськими цінностями та «біло-блакитний» – для східної України з превалюванням візантійських цінностей. Ці світобачення не обумовлюються ідеологічними догмами чи раціональними розмірковуваннями, їх природа детермінована ціннісними пріоритетами. Така ситуація найчастіше не сприяє оптимальному вибору під час електоральних кампаній, створюючи загрози для процесів розбудови демократії в пострадянській Україні.

¹ *Сарторі, Дж.* Основи теорії демократії: народ і врядування [пер. з англ. П. Тарашука]. – В: Демократія: антологія [упоряд. О. Проценко]. К., Смолоскип, 2005. (Політичні цінності; вип. 1), с. 35.

² *Рахманін, С.* „Чотири двійки“ у щоденники демократії [електронний ресурс]. – Дзеркало тижня, 2005, № 48 (576), 10–16 грудня. Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1030/52050/>

³ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141.

⁴ Закон України від 08.12.2004 № 2222-IV, «Про внесення змін до Конституції України» [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2222-15>

⁵ *Біличенко, С.* На що схожа електоральна карта України [електронний ресурс]. – Українська правда, 24. 02. 2010. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/02/24/4805944/>

⁶ Там само.

⁷ *Якименко, Ю.* Вибори-2006: портрети учасників на старті [електронний ресурс]. – Дзеркало тижня, 2005, № 48 (576), 10–16. 12. 2005. Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/576/52045/>

⁸ Центральна виборча комісія України [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>.

⁹ *Якименко, Ю.* Вказ. праця.

¹⁰ *Фарид, З.* Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. М., Ладомир, 2004.